

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ “НЕОФИТ РИЛСКИ”

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Философия”

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация на тема

**ИСТОРИЯ НА РУСКИТЕ ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИОЗНИ
ИДЕИ ЗА ЧОВЕКА И ДУХОВНИТЕ ОСНОВИ НА
НРАВСТВЕНОСТТА**

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

Професионално направление: 2.3. Философия

Научна специалност: История на философията

Докторант: **КОСТАДИН КИРИЛОВ НУШЕВ**

Научен ръководител: **ДОЦ. Д-Р ГЕОРГИ ДОНЕВ**

Благоевград

2016 г.

Дисертационният труд е обсъден и одобрен за защита на заседание на Катедра „Философия” към Философски факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски”, проведено на 03.10.2016 г.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 12.12.2016 г. в зала № 412 на УК1 на Югозападен университет „Неофит Рилски” пред жури в състав:

Научно жури:

Проф. дфн Валентин Канавров

Проф. д-р Иван Камбуров

Проф. дфн Нина Димитрова

Доц. д-р Георги Донеv

Доц. д-р Татяна Батулева

I. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Увод

Глава първа

ИСТОРИЯ НА РУСКАТА РЕЛИГИОЗНА ФИЛОСОФИЯ ПРЕЗ XIX ВЕК

1.Философско-религиозни идеи в традицията на руската християнска култура и православната духовност

1.1.Християнски идеи за философията и философското познание в руската духовна култура и традицията на Православието

1.2.Философско-религиозни идеи за битието на човека и неговото място в творението

1.3.Философско-религиозни идеи за свободата и достойнството на човешката личност

1.4.Учението за любовта като основа на човешката нравственост и цел на духовния живот

1.5.Философско-религиозни идеи за културата и обществено-политическия живот в руската източно-православна традиция

2.Философски идеи за свободата на човека и духовните основи на нравствеността в творчеството на руските славянофили

2.1.Философия и религия: вярата и разумът като пътища за познание на истината

2.2.Основни идеи в областта на философията на историята. Смисълът на историята и историософските традиции в руската религиозна философия

2.3.Философско-етически идеи за свободата и достойнството на човека

2.4.Религиозно идеи и нравствена философия

2.5.Идеята за съборността и нейното значение за социалната философия

2.6. Историческият път на Русия и характера на руската култура

3.Философско-религиозни идеи за свободата на човека и християнските основи на нравствеността в творчеството на Ф.М. Достоевски

3.1.Основни идеи в творчеството на Ф. М. Достоевски

3.2.Идеята за Бога и отношението между вярата и разума в познанието на истината

3.3.Личността на Иисус Христос и идеята за Богочовека

3.4.Идеите за любовта като основа на нравствения живот и страданието като нравствена участ на човека

3.5.Християнското братство и идеите на социализма в областта на обществено-политическата философия

4.Религиозно-философското учение на Лев Толстой и етическите идеи на нигилизма, анархизма и социализма

4.1.Мястото на Лев Толстой в историята на руската философия

4.2.Религиозно-философски идеи в учението на Лев Толстой

4.3.Идеите за ненасилие и етиката на непротивене на злото

4.4.Идеите на социализма и идеологията на марксизма в историята на руската философия

5.Философско-религиозни идеи в метафизичната система на Владимир Соловьев

5.1.Кратки биографични данни и основни философски трудове

5.2.Отношение между философия и религия. Трите типа философия

5.3.Идеята за всеединството

5.4.Идеята за Богочовечеството

5.5.Религиозни идеи в нравствената философия на Владимир Соловьев

5.6.Руската идея и християнската обществено-политическа философия

6. Религиозно-философски идеи за човека в Руското православно богословие. Духовното учение на св. Теофан Затворник и християнската философия на Виктор Несмелов

6.1.Руското православно богословие през XIX век и обновлението на християнската антропология. Духовно-аскетичното учение на св.Теофан Затворник

6.2.Учението за Божия образ у човека и свободата на личността в Руската религиозна философия и християнската патристична антропология

6.3.Философско-религиозни идеи за човека и християнската нравственост в богословската система на Виктор Несмелов

6.2.Руската религиозна философия и християнската антропология

Глава втора

БИТИЕТО НА ЧОВЕКА И СВОБОДАТА НА ДУХА ВЪВ ФИЛОСОФСКАТА КУЛТУРАТА НА РУСКИЯ РЕЛИГИОЗЕН РЕНЕСАНС ПРЕЗ XX ВЕК

1.Религиозно-философската мисъл на Руския Сребърен век. Философските идеи на идеализма, интуитивизма и религиозния реализъм на християнството

1.1.Религиозно-философски идеи за човека и християнската етика в духовните търсения на Руския религиозен ренесанс от началото на XX век

1.2.Философската етика на идеализма и религиозните идеи на руските мислители на Сребърния век

1.3.Учението за човека и духовните основи на нравствеността в религиозно-философската система на Николай Лоски

2.Християнският възглед за човека в религиозната философия на Павел Флоренски и Сергей Булгаков

2.1.Християнският възглед за човека и метафизичните основи на нравствеността в религиозната философия на Павел Флоренски

2.2.Преходът „от материализъм към идеализъм“ във философското мислене на Сергей Булгаков и духовните търсения на Руския религиозен ренесанс

2.3.Мястото на човека в света и християнската социална етика в богословието на отец Сергей Булгаков

3.Свободата на човека и християнският персонализъм в екзистенциалната „философия на духа“ на Николай Бердяев

3.1.Християнската религиозна философия като „философия на духа“

3.2.Проблемът за човека и християнската антропология

3.3.Свободата на личността и предназначението на човека

3.4.Християнската етика и творческото призвание на човека

3.5.Човекът като „комунитарно същество“ и основите на социалната философия

3.6. Руската идея и смисълът на историята

4.Метафизиката на човешкото битие в религиозно-философската система на Семьон Франк

4.1. Религиозната философия като учение за Бога и истинската реалност

4.2.Човешкото битие като мост между трансцендентната реалност и иманентната действителност

4.3.Кризата на антропоцентричния хуманизъм и идеята за богочовечеството

4.4.Идеята за съборността и нравствените принципи в обществената философия

4.5.Християнският реализъм на руската религиозна философия

5.Християнска метафизика и етика на „преобразования ерос“ в религиозно-философския синтез на Борис Вышеславцев

5.1.Философията и религията като пътища за човека към Абсолютното

5.2.Човекът като трансцендиращо същество и неговата връзка с Бога

5.3.Християнската „благодатна етика“ и етиката на формализма

5.4.Нравствената свобода и етиката на преобразования ерос

5.5.Етиката на любовта и мистичния път на единението с Бога

6.Философско-религиозни идеи в християнската богословска мисъл на Василий Зенковский

6.1.Кратки биографични данни и обзор на по-важните философски трудове

6.2.Василий Зенковски и руската религиозна философия

6.3.Основи на християнската философия и история на руската философия

6.4.Християнската антропология в богословска и философска перспектива

6.5.Етически, психологически и религиозно-педагогически идеи

7.Християнското учение за човека и духовните основи на нравствеността в Руската религиозна философия и Православното богословие през XX век

7.1.Религиозното възраждане и християнската нравственост в православната богословска мисъл на Св. Йоан Кронщадски

7.2.Религиозно-философската култура и патристичното богословие в православната мисъл на о. Георги Флоровски

7.3.Руското православие и философската култура на западното християнство в богословието на Владимир Лоски и Йоан Майендорф

7.4.Павел Евдокимов - православната духовност и мястото на християнската антропология в системата на съвременното нравствено богословие

8.Влияние на руската религиозно-философска мисъл върху християнската антропология и православното нравствено богословие през XX век

8.1.Православната антропология и развитието на християнската етика в гръцката богословска мисъл през XX век

8.2.Християнската антропология и православната исихастка духовност в съвременното румънско и сръбско богословие

8.3.Руската религиозна философия и развитието на християнската антропология в българската богословска наука

8.4.Християнското учение за човека в съвременното православно богословие

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

II. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Актуалност на темата

Богатството от християнски философско-религиозни идеи в Руската духовна култура, оригиналното творчество на мислителите на Руския религиозен ренесанс от XIX век и на философите на Сребърния век от началото на XX век предизвикват нестихващ интерес сред изследователите през последните десетилетия. Тези философско-религиозни идеи продължават да се изследват все повече от гледна точка на историята на руската и на европейската философия и да се осмислят по един конструктивен начин от гледна точка на приноса на руската философия в общоевропейската култура. Идеите и достиженията на руската религиозна философия, като оригинална философско-светогледна култура и интелектуална традиция, се преоткриват и осмислят все по-задълбочено през последните десетилетия именно в тази положителна перспектива. В резултат на този процес се откроява отчетливо тяхното важно общоевропейско културно измерение и съществено значение за общата история на модерната и съвременна философия. Руската религиозна философия от XIX и XX век е не само чисто руско национално явление, но също така представлява значим културен феномен и забележително духовно достижение на мисълта с общофилософско и общокултурно значение.

През последните три десетилетия специализираните научни изследвания върху историята и характера на Руската религиозна философия както от времето на XIX век – славянофилите (Киреевски и Хомяков), Ф.М. Достоевски, Лев Толстой и Владимир Соловьев, така и философско-историческите изследвания върху оригиналната руска религиозна философия на Сребърния век от началото и първата половина на XX век непрестанно се разширяват и задълбочават. Интересът към философското творчество и философско-религиозните идеи на водещите представители на Руския религиозен ренесанс и техните духовни ученици и последователи от Сребърния век, води до все по-задълбочено проучване на тяхното творчество и идейно наследство, критично изследване и интерпретиране на техните метафизични идеи и основни философски концепции в областта на онтологията, гносеологията, космологията, историософията, антропологията, социалната философия и етиката.

Специализираната философска и научно-критична литература в това отношение нараства и у нас като през последните две десетилетия постепенно става все по-задълбочена и богата. Тя е насочена както към общата метафизична традиция на Руската религиозна философия, така и към творчеството и

оригиналната философия на по-важните и ярки представители на Руския религиозен ренесанс и духовната култура на Сребърния век (И.Паси, Л.Христов, Н.Димитрова, Е.Сярова). В рамките на този подновен интерес към идейното наследство на Руската религиозна философия в днешно време се предприемат многобройни опити за едно по-задълбочено, цялостно и всестранно изучаване на философските трудове и идеи на руските религиозни мислители. Това усилие предполага едно по-пълно критично изследване и възприемане на тяхното идейно наследство в областта на философията и другите хуманитарни науки.

2. Предмет и цели на дисертационния труд

Предмет на дисертационното изследване са основните философско-религиозни идеи за човека и метафизичните нравствени принципи, които определят облика и спецификата на Руската религиозна философия. Тези идеи са общи и определящи за повечето представители на оригиналната Руска религиозно-философска мисъл и се разкриват по различен и многообразен начин в техните философски произведения и метафизични системи.

Към предметната и проблемна област на изследването спадат религиозно-метафизичните идеи за Бога и човека, оригиналната руска философска идея за Богочовечеството, която има онтологични, антропологични и историософски аспекти и идеята за съборността, разработени от славянофилите, Достоевски и Владимир Соловьов. Тези идеи определят специфичната руска антропологична, етическа и социално-философска традиция във философските търсения през следващия XX век.

Основната цел на изследването е насочена към историко-систематично проучване на основополагащите метафизични идеи на руската религиозна философия, свързани с християнското учението за човека и персоналистичната визия за човешката личност. В центъра на дисертационното изследване са поставени тези философско-религиозни идеи за човека и неговата нравствена природа, които оформят специфичното идейно съдържание на руската мисъл в областта на антропологията и етиката. Те определят една трайна посока на развитие на тази основна философска проблематика в цялостната руска религиозна традиция и философска култура. Това са по-важните и определящи философско-религиозни идеи за човека и Бога, сред които първостепенно място заемат:

1) идеята за Бога и Висшето благо като метафизични основи на битието и нравствения ред в света;

2) идеята за човека като Божий образ и свободата на човешката личност;

3) идеята за Богочовека и Богочовечеството;

4) идеята за любовта като основен принцип на индивидуалната нравственост и върховна цел и определен смисъл на човешкия живот;

5) идеята за съборността като основа на обществения живот и принцип на християнската социалната философия и социална етика;

6) руската идея като общ знаменател на философията, историософията и класическата литература на представителите на руската религиозна и философска култура.

Посочените основни философско-религиозни идеи образуват систематична и органична цялост в руската философска култура, която се корени в православната традиция на християнството и специфично възприемане на християнската философия на историята. Идеите на провиденциализма от християнската философия на историята се трансформират в модерната философия на славянофилите, като се ориентират спрямо новите просветенски идеи за всеобщата история на света и човечеството, но се разгръщат и концептуализират в рамките на системата на модерната метафизика на всеединството. Православните идеи за историята на света и човечеството се съединяват с идеите на западните християнски вероизповедания, идващи от Ренесанса, Реформацията и Западноевропейското просвещение.

Хронологичните рамки на изследването обхващат историята на руските философско-религиозни идеи, присъстващи в духовната култура на Руския религиозен ренесанс през XIX век и философско-метафизичните идеи на руските мислители от Сребърния век през първата половина на XX век.

3. Основна теза на дисертационния труд

Съдържанието, проблемната област и религиозно-философските теми, които са предмет на изследването, се ориентират най-вече към основното разбиране на руските мислители за изначалната връзка между религията и философията, върху метафизичните и систематични аспекти на философския теизъм и проблематиката за идеята и абсолютното битие на Бога и битието на света, произтичащ от Него. Руската философия се основава върху идеята за човека като разумно Божие създание, сътворено по Божий образ (Бит.1:26-28) и изследва неговата битийна и екзистенциална връзка и отношения с Бога. От тази предпоставка и религиозно-философска перспектива произтичат антропологичните и етически аспекти на проблематиката за свободата на волята и свободата на личността в нравствената сфера, а от идеята за Богочовечеството

и принципите на нравствената любов в християнската индивидуална етика се определя и идеята за съборността като основа на междучовешките отношения и обществения живот.

Изходната теза на дисертационното изследване е свързана с твърдението за изначалния религиозния характер и насоченост на руската философия, която носи дълбоко метафизични идеи и има духовни корени, идващи от християнството. Руската религиозна философия получава своята специфика и своеобразен характер от религиозните и метафизични идеи, които се разгръщат философски и разкриват по специфичен начин в областта на гносеологията, онтологията, космологията, антропологията и етиката. В представения анализ е възприета оценката на руския учен и историк на философията Василий Зенковски, според когото в центъра на руската религиозна философия е не толкова гносеологическият проблем, колкото онтологични и антропологични въпроси. Засиленият антропологизъм е една от основните характеристики на руската религиозно-философска култура. Според руските мислители (Киреевски, Хомяков, Чаадаев, Херцен, Белински), писатели (Гогол, Тургенев, Достоевски и Толстой) и поети (Пушкин, Лермонтов и Тютчев), които са част от културата на европейското духовно просвещение от началото на XIX век, истинската философия трябва да поставя в центъра на своя интерес човека и неговото истинско благо. Според тези класици на руската духовна култура истинската философия е призвана да даде отговор на загадката за смисъла на човешкия живот и да разкрие целта на неговото съществуване както тук в иманентната земна действителност, така и във вечното трансцендентно царство на Духа.

Християнството предава на руската философска култура един подчертан стремеж да бъдат обединени логически и непротиворечиво в единна и цялостна система всички основни отрасли на философското знание. Този подход към философията предполага изграждането на религиозно-философска система, в която религията и философията взаимно се допълват и се развиват свободно в един хармоничен синтез без опити за взаимно изключване или противоборство. Според Василий Зенковски в руската философска традиция, както и в православна духовна култура, съмнението не се разглежда като необходим методологичен принцип, задължителна предпоставка или изходен пункт за изграждане на философското знание. За разлика от скептицизма и рационализма на модерната западноевропейска философия, за руската религиозна философия вярата в Бога и доверието на разума в свръхразумните истини и метафизични принципи за битието на света и човека е важна отправна точка за изграждане на философското знание.

Християнското учение за човека е свързано в Руската философска култура с ренесансовото светоусещане за свободата и достойнството на човешката личност и с модерните европейски теми за основните човешки права. Темата за свободата и достойнството на човешката личност е водеща за философските търсения на руските мислители. Очертаните проблеми в тяхната религиозно-метафизична дълбочина са свързани с модерните и актуални въпроси на философията, гносеологията, етиката, социалната философия и теорията на правото. В тяхното многообразие и метафизична дълбочина те са поставени в центъра на руската философска мисъл още от нейното начало в края на XVIII-ти и началото на XIX-ти век като продължават да определят нейните основни идеи.

Основният кръг от философски проблеми, които се третират и интерпретират от руските мислители и са обект на дисертационното изследване, обхваща широк спектър от въпроси, свързани с богословската и философската етика, от една страна, и с християнската философска антропология, от друга. Те очертават ясно връзките на християнството в неговите класически духовни първоизвори с модерната философия на хуманизма и философията на естествения разум. Като религиозно-философски проблеми за битието и достойнството на човека в Руската философска култура тези идеи ни препращат към определен кръг философско-антропологични и богословски въпроси, които са пресечна точка на модерната християнска персоналистична антропология и проблематиката на ценностната етиката, дълбинната психология и философията на морала. Тази проблематика е в центъра на философските търсения на мислителите на Руския религиозен ренесанс (Достоевски и Соловьев) и особено на философите на Сребърния век в началото на XX век (Бердяев, Франк, Вышеславцев).

4. Методология на изследването

В дисертационното изследване се прилагат основните философски методи, свързани с историко-критичния, херменевтичен и сравнителен анализ, които се основават по-конкретно на историко-философски и документален анализ на философските идеи и първоизточници на руската философия. Прилага се сравнителен метод на изследване, предполагащ реконструкция на идеите на основните автори въз основа на техните произведения като първоизвори, документален анализ на първичната философска литература и систематичен обзор на критичните научни изследвания по изследваните проблеми.

В основите на методологичния подход на изследването е залегнало разбирането за взаимното допълване на философията и богословието в руската религиозна философия и по-конкретно на философската антропология и християнската антропология в областта на изследването на човешката

нравственост и изграждането на систематичното съдържание на съвременната православна християнска етика. Методологията на изследването се основава върху историко-критичния подход на изследване в областта на историята на философските идеи, херменевтичен и сравнителен метод, а така също и богословско-систематичен метод, който има отношение към съдържанието на християнската богословска антропология и Православното нравствено богословие. Темата за човека в християнството, разглеждана в един културно-исторически план в светлината на историята на европейската философия, ни изправя пред въпросите за взаимното проникване и преплитане на философските антропологични възгледи и християнските библейски истини за произхода, същността и предназначението на човека. Тази антропологична проблематика има както дълбоки корени в Свещеното Писание на Стария и Новия Завет, така и важни философски аспекти при изследването на човешкото битие още от времето на античната философска традиция (платонизъм, стоицизъм и неоплатонизъм). В руската религиозно-философска традиция класическите въпроси на християнската и философската антропология се разглеждат в светлината на екзистенциалните въпроси за човешкото съществуване и съдбата на човека в нашето съвремие. Това са централните идеи и водещите теми в творчеството на Фьодор Достоевски, Владимир Соловьев, Николай Бердяев, Семьон Франк и Василий Зенковски.

В цялостно методологично отношение изследователската цел и програма на дисертационния труд се изграждат върху философски и критичен анализ на историята на философско-религиозните идеи и допълващ богословско-систематичен обзор на динамиката и взаимодействието между философската метафизика и модерната хуманистична антропология, от една страна, и християнската метафизична визия за човека и основите на неговата индивидуална и социална нравственост. Тази динамика на взаимното проникване между християнството и философската култура присъства и се разкрива по един безспорен начин в историята на руската култура и на руската православна традиция на Църквата. Възприетият методологичен принцип за взаимодействието и взаимното проникване и обогатяване на философия и богословие е въведен в християнската традиция от древните християнски апологети, учители и свети отци на Църквата. Като методологичен подход този принцип се илюстрира в по-ново време по един категоричен и убедителен начин и във философските търсения и религиозното творчество на руските християнски философи (В. Соловьев, Н. Бердяев, С. Франк, Б. Вышеславцев) и православни богослови (В. Несмелов, С. Булгаков, В. Зенковски) през XX век, чиито философско-етически и антропологични възгледи са предмет на настоящото изследване.

III. СТРУКТУРА, ОБЕМ И КРАТКО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Структура и обем на изследването

Дисертационният труд е в обем от 280 страници и се състои от увод, две глави, заключение и използвана литература. Библиографията съдържа извори и първична литература, критични изследвания и енциклопедични издания на български, руски, английски и немски език.

2. Кратко съдържание на дисертацията

В първата глава на дисертационното изследване се проследяват в историко-критичен план първоизворите на Руската религиозна философия във връзка с основните идеи, които са предмет на историко-философски и систематичен анализ. Християнската философия и светоглед със своя космологичен, антропологичен и философско-етически модел се разглеждат теоретично в рамките на духовния богословско-философския синтез чрез езика на Православното учение и традициите на източната гръцка патристика. Този християнски философско-религиозен светоглед се концептуализира като оригинална система от идеи, изградена върху основите на определен метафизичен модел, в който присъства традиционното разбиране за философията като духовен стремеж за търсене на пределния смисъл на битието и съществуващото като цяло. В този идеен план се интерпретира и проблематиката за целта и предназначението на човека и метафизичните основи на неговата нравственост. Богатството и многообразието на християнската патристична философия, която възприема критично определени елементи от античната метафизика на платонизма, аристотелизма, стоицизма и неоплатонизма, които интерпретира и интегрира в единно християнско цяло, се разкрива по приемство в християнската култура на Киевска Русия, от която на свой ред черпи своите идеи Руската религиозна философия. В нейния модерен прочит на християнския метафизичен модел философско-религиозните идеи се разкриват в духа на философията на свободата и модерната хуманистична визия за достойнството на човека като свободна личност. Тази модерна руска религиозна философия е оригинална версия на християнската метафизична мисъл, но на свой ред по аналогия с древната християнска философия на ранните апологети и александрийската богословска школа, реципира критично, интерпретира и интегрира селективно определени философски идеи от философските системи на немската класическа философия.

В този процес на взаимно проникване между християнската философско-метафизична традиция и модерната немска идеалистическа философия Руската религиозна мисъл не е сляпо-подражателска или безкритично-еклектична. Според Николай Лоски, Василий Зенковски и Николай Бердяев руските мислители се стремят да бъдат верни на своето християнско светоусещане, но и свободни в своята критична мисъл и творчески философски търсения. Така както в историята на ранната християнска философия и византийската патристика, в рамките на Православието се изгражда един религиозно-философски модел на битието чрез метафизичен и херменевтичен анализ на истините за положените от Божествения логос метафизични първооснови на света (Йоан 1:1-15), за диалектичното му единство и многообразие като единно и йерархично устроено разумно цяло, така и в новата руска философия на славянофилите и другите представители на Руския религиозен ренесанс се възприемат критично някои метафизични идеи от немския идеализъм с цел да се изгради една нова, единна и цялостна философска система. При наличието на това безспорно творческо влияние от страна на немската идеалистическа философия (Кант, Шелинг и Хегел) у руските философи е налице творческа самостоятелност и оригиналност на мисълта, която се разкрива чрез специфичните общи идеи, теми и концепции, каквито са идеите за всеединството, богочовечеството и съборността, разбираани и тълкувани в духа на източно-православната религиозна традиция и християнска философска мисъл. Тази изначална (древна и вечна) християнска по дух философска традиция на Руското православие, която се характеризира със своето единство и плурализъм на идейни направления, става изходна духовна основа за творческото изграждане и многообразие на идейните насоки и направления на руската религиозно-философска мисъл. Това диалектическо единство и многообразие на идеи се разгръща систематично и се разкрива в неговата пълнота в различните идейно-философски направления и метафизични системи на руската религиозна философия. Творческото единство и разнообразие на философско-религиозни идеи в Руската философия се проявяват главно в областта на онтологичните интуиции, на антропологичните визии и на нравствените, социално-етически и естетически измерения на философското познание. Това се определя от водещото значение на идеята за всеединството, която се интерпретира в руската философска мисъл през призмата на духовното учение за съборността и разбирането за висшите съзерцателни способности на разума, насочени към едно цялостно метафизично познание на битието.

В съдържанието на първата глава от дисертационния труд се разкриват спецификите на първия етап от историята и развитието на Руската религиозна философия, който обхваща периода до появата на оригиналната метафизична система на Владимир Соловьев. Според изтъкнатия историк на Руската

философия Василий Зенковски същинското начало на новата руска религиозна философия трябва да се търси в един период от края на XVIII и началото на XIX век, когато сред руския културен елит се заражда критично отношение към тенденциите на рационализма в модерната западноевропейска просвещенска философия. В резултат на въздействието на множество фактори, но и на търсенето на оригинална философска рефлексия на руския дух върху световноисторическите процеси и съдбата на човечеството, постепенно интересът към френската рационалистична философия на Просвещението се премества към идеалистическите системи на немската класическа философия. Това своеобразно „философско пробуждане“, по изрази на Георги Флоровски, което започва в началото на XIX век е известно още и като „Руски религиозен ренесанс“. То води до появата на оригиналната руска философия на славянофилите като опит и усилие за превъзможване на ограничените рамки на френския просвещенски рационализъм и преодоляване на светогледните принципи на натурализма. Този процес на преориентация на философските търсения по посока на немската класическа философия води до преоткриване на метафизиката в областта на философските изследвания, а това на свой ред провокира зараждането и изграждането на оригиналната руска философия. В началото тя се намира под силното влияние на системите на немския идеализъм (Кант, Фихте, Шелинг и Хегел), но постепенно започва да изгражда критична дистанция и спрямо него.

Особеностите на тази критична рецепция на трансценденталния идеализъм на руска почва са свързани с усилието на руските мислители процесът на ново философско пробуждане да бъде едновременно и процес на творческо завръщане към първоосновите на християнството и истинско преоткриване на духовното наследство на Руската православна религиозна и философска мисъл. Руснаците преминават през етап на ученичество, но не желаят да бъдат само ученици на западноевропейските философи, а искат да изкажат и своето оригинално слово в областта на философията. По своя характер, водещи теми и насока на развитие Руската религиозна философия се опитва да даде именно свой собствен творчески и оригинален отговор на тогавашните новоевропейски философски търсения и въпроси за природата на познанието и познавателните възможности на разума (славянофилите), за метафизичното познание на битието като цяло и за смисъла на живота (Соловьев), за човешкото битие и свободата на личността (Достоевски, Бердяев, Франк) и за смисъла на всеобщата история. Тези основни и водещи теми са общи както за немската класическа философия така и за оригиналната руска религиозна философия, възникнала като отговор и продължение на идеализма.

Общи философски идеи за човека и проблемите на свободата, щастието и хуманизма се явяват като водещи философско-религиозни теми и на руската класическа литература от XIX век. Поради редица особености на общественото-политическата и философска култура от времето на Петровите реформи най-важните философски търсения и проблеми на епохата стават предмет не само на чисто философски произведения, но също така и на руската литература. Големите руски писатели, сред които най-вече Фьодор Достоевски и Лев Толстой, превръщат философските идеи на хуманизма и социализма в център на своите произведения. Поради това обстоятелство руската класическа литература също така придобива философско значение. Тя разкрива своето общочовешко и световноисторическо измерение именно в търсенето на отговори на големите философски въпроси за човека и смисъла на живота, чрез което руската култура достига своя световен връх и духовен апогей.

Философско-религиозните идеи за човека и неговия нравствен живот се разширяват и задълбочават в духовната култура на Руския религиозен ренесанс и придобиват систематичен завършек във философските трудове на мислителите от Сребърния век. Тази оригинална руска култура става носител на идеите на Фьодор Достоевски, Лев Толстой и Владимир Соловьев, които дават нов тласък и творчески импулс на руската философия и пораждат духовното възрождение на Сребърния век от началото на XX век.

Този втори етап от историята и развитието на Руската религиозна философия е предмет на съдържанието на втората глава от дисертационното изследване, в която се представят в исторически и систематичен порядък основните философско-антропологични и етически търсения на руските религиозни философи през XX век. През този период руската религиозна философия навлиза в нов етап на творческо развитие, през който се извършва един грандиозен обрат от „марксизма към идеализма“ (Сергий Булгаков) в средите на водещия културен и философски елит на тогавашното руско общество. Въз основа на извършеното от Владимир Соловьев и в духа на Руския религиозен ренесанс представителите на руската философия преминават през едно критично превъзможване на трансценденталния идеализъм и етическия формализъм и достигат до живото екзистенциално познание на християнския реализъм и до персонализма на модерната руска философия. В този процес се раждат и изграждат големите метафизични философски учения и системи на Руската философия (Н.Лоски, С.Булгаков, Н.Бердяев, С.Франк, Б.Вышеславцев и В.Зенковски). В центъра на тази изключително богата религиозна философия е поставен човекът като Божие творение и свободна личност, сътворен по Божий образ и търсещ реализация на своето предназначение в постигане на смисъла и пълнотата на своето съществуване в творческото изпълнение на закона на

Божията любов като достигане на Божието подобие. В пълнотата на философското учение за човека се съдържат и разкриват основните аспекти на неговото битие като духовна личност и разумно същество, като природно и социално същество, което носи индивидуалността и драматизма на съществуването в единството на своето съзнание и целостта на своята личност. Това е човекът, който търси истината и смисъла на живота в Бога, стреми се свободно към доброто, красивото и безусловните ценности на Висшето благо, но е подложен и на въздействието на злото и страданието в този свят. Човекът като конкретен индивид и жива уникална личност, който познава и красотата и истината на Божието царство, преживява несъвършенството и страданието в този свят, срещу които се бори чрез човеколюбието и силата на любов към Бога, към ближните и към себе си.

IV. ОСНОВНИ ИЗВОДИ ОТ ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

От направената реконструкция на основните метафизични идеи на Руската религиозна философия чрез критичен и херменевтичен анализ могат да бъдат формулирани следните изводи:

1. Руската религиозна философия е оригинално творение на модерната руска култура, в която се разкрива един от вариантите на християнската универсална метафизична традиция. Руската религиозна философия се обособява като самостоятелна интелектуална традиция и се характеризира като единно цяло на основополагащи идеи и многообразие от философско-метафизични концепции и системи на водещите руски мислители и философи (Соловьев, Лоски, Бердяев, Франк, Вышеславцев, Zenkovski). Водещи теми и проблеми на руската религиозна философия са темите за свободата на човека, смисъла на живота и духовния стремеж към нравствения идеал на неговото съществуване в иманентната действителност и във вечността.

2. Руската религиозна философия в своето единство дава обоснован отговор на основните философски въпроси за Бога, света и човека чрез цялостно философско-метафизично познание, съчетаващо религиозния опит и критичното философско познание. Тази философия е ориентирана към проблемите на онтологията, а не толкова към критично изследване на гносеологическите проблеми. В своя онтологичен модел руската религиозна философия възприема основните истини и идеи на християнското учение за битието на Бога, на тварния свят и човека, които се изграждат върху истината (Бит.1:1-31) за сътворението на света от Бога и фундаменталното разбиране за йерархичното единство на космоса и мястото на човека в порядъка на

съществуващото като свързващо звено между духовния и природния свят. В рамките на руската религиозна философия това християнско учение се разработва в парадигмата и метафизиката на всеединството.

Тезата се обосновава въз основа на християнското онтологическо учение за битието на тварния свят, което се разграничава на онтологични степени (висша божествена реалност и земна емпирична действителност; дух и природа; трансцендентно и иманентно битие), които са единни, но и разнородни. Съществуващата реалност се възприема и концептуализира като съставена от различни форми на битие, които се проникват взаимно, но онтологически остават разнородни.

3. Специфичната онтологична и космологична визия на руската религиозна философия се разкрива чрез идеята за Бога и човека, които се свързват диалектически в идеята за Богочовека и Богочовечеството. Тази идея е централна за руската религиозна философия и определя нейния християнски метафизичен характер. Тя има както антропологични и христологични измерения, така и онтологични, социални и историософски аспекти. Идеята за Богочовечеството, като християнска основа на руската религиозна философия, дава ключ за разкриване и разрешаване на въпросите за свободата на човека като личностно същество и връзката на човешката свобода с Божиата воля. Идеята за Богочовечеството присъства в творчеството на Фьодор Достоевски, Владимир Соловьов, Сергей Булгаков, Николай Бердяев и Семьон Франк и разкрива по оригинален начин диалектиката между Божественото и човешкото битие в екзистенциален, антропологичен, нравствен и социален план.

4. Обоснована е метафизичната и христологична основа на учението за човека, която създава онтологичната база за превъзможване на ограниченията на антропоцентричния хуманизъм. В христологичен и сотириологичен план християнската антропология се изгражда в цялостен модел посредством учението за Иисус Христос като Истински Човек и Нов Адам, Който притежава в пълнота свършена човешката природа и обновява Божия образ у човека в Своето спасително дело на земята. Процесът на обновление и спасение на човека като възвръщане към пълнотата на благодатно общение с Бога, очистване и освобождаване от греха и израстване в нравствените добродетели е неразривно свързан с учението за духовния образ и новото изкупено състояние на човека.

5. Метафизичната система и нравствена философия на Владимир Соловьов се формира като рефлексия на основните идеи на европейската философска традиция и предлага отговор на новите проблеми, породени от кризата на рационализма и хуманизма. Чрез триединството на метафизичната идея за Бога, за човека и Богочовека, в частност в сферата на антропологията и

етиката, руската религиозна философия предлага изход от кризата на морала, която е породена от рационализма и нравствения формализъм. Тази дълбока криза на западния европейски хуманизъм води до нихилизъм, краен индивидуализъм или колективизъм, които водят до силно изразени тенденции на обезличаване, опредметяване и дехуманизиране на човека. Тези основни идеи на нравствената философия на Соловьев са изследвани систематично от неговите ученици и последователи – руските религиозни философи на Сребърния век.

6. Християнството на Достоевски се характеризира с едновременно утвърждаване на трансцендентното и иманентно измерение на битието, на целостта на човека и пълнотата на живота. Според него истинската религията не се изразява само в едностранчиво отношение към трансцендентното – в едноизмерно трансцендиране на тукашната действителност или отдръпване от тукашните земни въпроси на живота. Идеологиите за земното щастие, които се опитват да отнемат на човека трансцендентното измерение на неговия живот и да го затворят само в тукашното – земно и иманентно измерение на действителността, не могат да удовлетворят духовните потребности на човешката личност. Неверието и атеизмът, според Достоевски, се отричат от здравия разум защото прогонват Христос като на негово място идват „демоните“ и „бесовете“, продукт на абсолютното понятие за разума. По този начин се разкриват идеите на Достоевски за принципната възможност на една нова неklasическа рационалност, в която съжителстват различните типове познание, които се допълват и надграждат. Така чрез художественото представяне на очертаните философски проблеми на разума и вярата се набелязват пътищата за обновление на философията и утвърждаване на свободата и достойнството на човека като разумно същество и творческа личност.

7. Темата за битието и свободата на човека е централна за творчеството на представителите на Руския сребърен век (Булгаков, Бердяев, Франк, Вышеславцев). Това ново антропологично направление в руската религиозна философия се реализира чрез системните усилия за изграждане на една съвременна християнска персоналистична антропология, която има за предмет едновременно битието и съзнанието на човека, а като своя цел се стреми да обхване и разкрие в пълнота учението за Божия образ като духовна основа на човешката личност. В духа на персонализма, отграничаващ битието на личността от външните обекти и утвърждаващ вътрешната субектност и свободата спрямо външния природен свят, руските религиозни философи създават новото християнско учение за човека като конкретното разумно битие и свободна творческа личност. По този път се утвърждават както духовните основи на нравствеността, така и способностите на неговото нравствено съзнание. Смесовите и идейни аспекти на тази проблематика се открояват при

екзистенциализма на Николай Бердяев, метафизичната система на Семьон Франк, етиката на Борис Вышеславцев и християнската философия на Василий Зенковски.

8. Темата за християнския хуманизъм и християнската антропология, които се изграждат в рамките на руската религиозна философия, имат важно значение както за съвременната руска философска култура и православното нравствено богословие, така и за съвременната хуманистична психология и екзистенциална философия. Тази философско-антропологична проблематика, в чиито център е идеята за единството и свободата на личността, има своите измерения в западноевропейската философска традиция на екзистенциализма, но също така присъства отчетливо в духовното пространство и модерната философска култура на Православието. Тя има централно значение при тълкуване и осмисляне на християнските идеи за свободата и съборността, за солидарността и общуването в рамките на обществените и политически реалности в съвременния свят.

V. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. В дисертационното изследване се експлицира дълбинната генеалогична връзка между руската религиозна философия и източно-православната християнска традиция на руската култура. Реализиран е богословско-философски анализ на основните идеи на Руската религиозно-философска мисъл, който обосновава систематичната връзка между идеята за Бога, за човека и Богочовека.

2. Чрез богословско-етически и философско-антропологичен анализ на учението за Божия образ у човека, което се съдържа в систематичен вид в духовната традиция на Православието и християнската аскетична система на исихазма, се разкриват основанията на метафизичните идеи на славянофилите за природата на разума и духовната способност за висшето богословско познание, за живото познание и съзерцание на истината и за съборността. Обоснована е тезата, че християнските метафизични идеи определят християнския хуманизъм на Достоевски и нравствената философия на Владимир Соловьев.

3. В рамките на християнското възраждане на философската мисъл на Руския религиозен ренесанс в областта на антропологията и етиката се експлицират идеите за човека и нравствеността на руските философи и православни богослови през XX век посредством парадигмата на християнското неопатристично възраждане и обновление на етичната мисъл.

4. Предложен е нов динамичен модел за систематично изграждане и възсъздаване на християнското персоналистично учение за човека чрез една критична философска (трансцендентална) рефлексия върху духовните способности на човешкото разумно битие, която се основава на религиозен опит и на критичен анализ на най-новите философски направления на западноевропейската философия (Лоски, Бердяев, Франк).

5. Чрез историко-систематично изследване на основните идеи на руските религиозни философи на Сребърния век и представителите на православната богословска мисъл на XX век се определят тенденциите за обновление и изграждане на модерната религиозно-философска визия за личността, която се реализира чрез критично отношение спрямо тенденциите на крайния рационализъм в западната идеалистическа и натуралистична философска мисъл.

6. Обоснована е тезата, че руската религиозна философия предоставя на православната християнска етика през XX век основополагащи идеи за изграждане на съвременната християнска персоналистична визия за човека като лично, свободно и богоподобно същество, което е призвано и предназначено от Бога за свободно творчество, за нравствено усъвършенстване и богоуподобяване. Християнската персоналистична визия за човека като свободна личност е изградена от руските мислители посредством категориите на философската антропология (личност, лице, индивид, индивидуалност) в духа на православното учение за спасението и исихастката традиция за обожението в Божията благодат.

VI. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Християнски идеи за свободата на човека и нравствения избор според представителите на Руската религиозна философия (Ф. Достоевски, Н. Бердяев и Б. Вишеславцев). – Сп. Философия, т.24, брой 3, 2015, с. 306-320.
2. Християнският екзистенциализъм на Сьорен Киркегор и неговите отражения в Руската религиозна философия., Философия, т.24, брой 2, 2015, с. 155-165.
3. Християнските идеи за „единство“ и „съборност“ на Църквата в традицията на руската религиозна философия. – в: сб. Традиционни религиозни светогледи и ценностите на ХХІ век. София, БАН, 2015, с. 202-223.
4. Антропологични основи и етически измерения на политиката в християнската традиция на руската религиозна философия. – в: сб. Християнство и политика. София, 2015, с. 117-141.
5. Предизвикателства и перспективи пред междурелигиозния диалог: богословски и религиозно-философски аспекти в светлината на православното християнство. – в: Сб. Хуманизъм-наука-религия. Ценности, парадигми и предизвикателства в междурелигиозните отношения. София, БАН, 2015, с. 57-67.
6. Православната църква и отношението наука и религия в началото на ХХІ век.- в: Сб. Религия, ценности, ортодоксалност: религията и науката в 21 век. С., БАН, 2014, стр. 287-304.
7. Духовната криза на ценностите в светлината на християнската етика. – в: Сб. Хуманизъм-наука-религия. Духовните ценности и науката в полза на обществото. С., БАН, 2014, стр. 70-76.